

Sayı : 10-11

Sene : 1979 - 1980

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1981

XV. YÜZYILIN İLK YARISINDA TİMURLULAR'DA ZİRAİ VE TİCARİ FAALİYETLER

İsmail Aka

Timur'un herkesi dehşetler içinde bırakan seferlerinden sonra, ülkenin çeşitli bölgelerinde mirzalar ve ileri gelen beglerin hüküm sürmeleri, geçmişin yaralarının sarılmasını kolaylaştırmıştı. Bunlar buldukları bölgeleri bayındır ve buralarda refahı temin edebilmek için, iktisadî hayatın sağlam temellere dayanması ve istikrarın sağlanması gerektiğini idrak ediyorlardı.

Bütün tahripkârlığma rağmen Timur kendisi de ticaretin devlet için en büyük gelir kaynağı olduğunun farkında idi. Bu düşünceyledir ki, 1402 yılında Fransa kralına gönderdiği mektubunda karşılıklı olarak tüccarların gelip-gitmesini, tüccarlara güçlük çıkarılmamasını, zira dünyanın tüccarlar sayesinde bayındır ve müreffeh bir hal aldığını ifade ediyordu¹. Tüccarları koruma siyaseti oğlu Şahruh zamanında da devam etti. Çünkü bu tarz ifadelere biz onun birçok hükümdarlara gönderdiği mektuplarında da rastgeliyoruz². Abdürrezzak-ı Semerkandî, kendisi ile konuştuğu bir tüccarın defalarca Çin'den aldığı kumaşları Mısır ve Anadolu'ya, oradan aldığı malları da Çin'e götürdüğünü söylediğine işaret ile, Şahruh zamanında artık Mısır ile Çin arasındaki yolun işlek, aslında çok uzak olan bu mesafenin ise yakınlaştığını kaydeder³.

1 Muhammed Kazvini, Nâme-i Emir Timur Gürgân, *Bist Makale-i Kazvini*, Tahran 1332 h.ş., 41.

2 Meselâ bk. A. Semerkandî, *Matla'ı Sa'deyn*, yay. Muhammed Şefî', Lahor 1946-1949, 227; Makrizî, *Kitabu's-Sülûk*, yay. Sa'id Aşur, Kahire 1972, IV, 1187. Keza, Şahruh 1414 yılında Hemedan ve Luristan'ı Mirza Baykara'ya tefviz ettikten sonra, ona tüccarlara iyi davranmasını buyurmuştur (Hafız-ı Abrû, *Zubdetü't-Tevârih-i Baysunguri*, Fatih Ktb. nr. 4370/1, 513 b; *Matla'ı Sa'deyn*, 283). Ayrıca bk. Çin'e gönderilen arapça ve farsça mektup (*Zubdetü't-Tevârih*, 486 a-487 a; *Matla'ı Sa'deyn*, 222-227).

3 *Matla'ı Sa'deyn*, 831.

Mogollar'ın hıristiyanlar ve yahudiler'e karşı müsamahalı davranışları, Avrupa ile Mogol hâkimiyetindeki ülkelerin ticarî münasebetlerini daha da geliştirmişti. Ceneviz ve Venedikliler İlhanlılar ile devamlı temas halinde bulunuyorlardı. İskenderun limanından Sivas-Erzincan-Erzurum yolu ile Tebriz'e ulaşan kervan yoluna Cenevizliler ayrı bir değer veriyorlardı. Bundan dolayı 1276 yılında Sivas'ta ve 1304 yılında ise Tebriz'de Cenevizliler ticaret konsolosluğu açmışlardı. Ayrıca Trabzon ile Tebriz arasında iktisadî anlaşma bulunuyordu ki⁴, «çek» kelimesinin Avrupa dillerine geçişi de yine bu devirdeki ticarî münasebetler ile ilgilidir⁵.

Doğuda, Merv, Belh ve Nişabur gibi büyük merkezlerin Mogol istilâsı sırasında tahrip edilerek öylece kalmalarından dolayı Çin, Doğu Türkistan ve Hindistan ile Karadeniz ve Akdeniz'in çıkış noktalarında kolonileri bulunan Ceneviz ve Venedikliler arasındaki ticaret yolları Tebriz ve Sultaniye'nin uzantısı olarak ister-istemez Herat üzerinden geçmeye başlamıştı.

Memlûkler'in elinde bulunan Hind deniz ticaretine darbe vurmak için İlhanlılar, Cenevizlilerden faydalanma yoluna gitmişler ve bu maksatla Argun zamanında Cenevizli ustalar Bağdad'a gönderilerek, Aden'den geçen Hind ticaretine engel olmak için gemi inşasına memur edilmişlerdi. Bütün bunlardan İlhanlılar'ın ticaret yollarını güneyden kuzeye, yâni Tebriz ve Sultaniye üzerine çekmek için gayret gösterdikleri anlaşılıyor. Daha sonraları Timurlular devrinde de Tebriz ve Sultaniye'nin ticarî ehemmiyeti eskisi gibi devam etti. Sultaniye'ye her yıl bilhassa yaz aylarında develerden müteşekkil büyük kervanlar geliyordu. Bunlar arasında Hindistan'dan gelen kervanlar daha çok baharat getirmekte olup, bunlar ticarî rekâbet yüzünden Suriye'ye gönderilmiyordu⁶.

Hazar Denizi kıyısındaki Gilân ve Şirvan'dan buraya gelen ipekler, İranlı tüccarlardan başka, Ceneviz ve Venedikli tüccarlar eli ile Suriye, Anadolu ve Kefe'ye götürülüyorlardı. Şiraz havalisinden gelen pamuklu, ipekli ve krep kumaşlar ile Horasan havalisinden ge-

4 Ahmet-Zeki Velidi, «Mogollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti», *THİT Mecmuası*, I, 17.

5 Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara 1975, 176.

6 Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, ing. terc. G.L. Strange, London 1928, 159; türkçe terc. Ömer Rıza Doğrul, *Kadis'ten Semerkand'a Seyahat*, I, 121.

len kumaşlar da Sultaniye'de iyi pazar buluyorlardı. Hürmüz'den ise inci ve sedef gibi kıymetli taşlar Sultaniye ile Tebriz'e getirilerek işleniyor, yüzük ve küpe haline getirildikten sonra Kefe ve Trabzon gibi hıristiyan şehirleri ile diğer İslâm ülkelerinden gelen tüccarlara devrediliyorlardı⁷.

Ancak güneydeki Hürmüz ve civarındaki adaların beynelmilel ticaretin merkezi olduğu anlaşılıyor. Hicrî 845 (1441-42) yılında elçilikle Hindistan'a gönderilen müverrih Abdürrezzak-ı Semerkandî, Hürmüz'e de uğramıştı. O, dünyanın her tarafından Mısır, Suriye, Anadolu, Azerbaycan, Arab ve Acem Irak'ı, Horasan, Maverâünnehr, Türkistan, Deşt-i Kıpçak, Kalmuk ülkesi, Çin ve Deniz ülkeleri yâni Güneydoğu Asya memleketleri, Habesistan, Zengibar, Hind ve Arab yarımadası kıyısındaki şehirlerden ve çeşitli dinlerden tüccarların buraya geldiklerini, mal getirip götürdüklerini, ister para, ister değiş-tokuş yolu ile alış-veriş yapılabildiğini, memurların gelenlere âdil bir şekilde davranıp, altın ve gümüş dışında herşeyden öşür aldıklarını kaydetmektedir⁸. Menşei Uygurlar'a kadar uzanan, ancak Mogollar devrinde canlandırılan, devlet sermayesine dayalı ortaklık müessesesi⁹, bu devirde de varlığını sürdürmekte idi. Devlet hazinesinden kredi alan ortaklara büyük imkânlar sağlanıyor, hatta tarhanlık verilerek, her türlü vergiden muaf tutulup, hiç kimşenin onları rahatsız etmemesi, rüşvet ve hediye istememesi, hayvanlarına dokunmaması buyuruluyordu¹⁰.

Hissedarları arasında hükümdar, mirzalar ve ileri-gelenlerin bulunduğu bu ortaklıklarda, faizli kredi usûlü de tatbik olunmuş, bu ise şeriata aykırı sayıldığından zaman zaman hükümdarlar ile ulemâ arasında anlaşmazlıklara ve ulemânın şiddetli itirazlarına yol açmıştı. Hvandmir'in naklettiğine göre, Uluğ Beg, alış-verişte bulunup, dönüşünde geri vermek üzere tüccardan birine kıymetli bir taş vermiş, fakat aradan bir müddet geçip tüccar aldığı geri ve-

7 Aynı eser, ing. terc., 159; türkçe terc. I, 122 v. dv.

8 *Matla'-ı Sa'deyn*, 768.

9 Bu müessese hakkında bk. Z.V. Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, 309 v. dv.; A.Y. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve İnhitati*, İstanbul 1955, 131.

10 Bu gibi tarhanlık beratlarının suretleri için bk. Gottfried Herrmann, *Der Historische Gehalt des Nama-yi Namî von Handamir*, Göttingen 1968, nr. 20, 21.

remeden ölünce, mirza şahitler göstererek tüccarın mirasından hisse almak istemişti. Ancak bunu haber alan Semerkand kadısı Şemseddin Muhammed Miskin, saraydan birisini çağırarak ona, Uluğ Beg'e giderek «bu işi şahitler getirerek dava konusu yapmanın hükümdara bir fayda sağlamayacağını, çünkü işin iç yüzünün kendince bilindiğini, buna rağmen davanın kendi lehine sonuçlanmasını istiyor ise, o vakit havaların iyice soğuk olduğu şu günlerde kendisinin yâni kadının el ve ayaklarını bağlayıp, kendinden geçip bayılcaya kadar suya batırılıp çıkarıldıktan sonra, kendini bilmez bir halde mirzanın kaybolan taşı karşılığında tüccarın malından hisse verilmesine karar verebileceğine» dâir bir haber göndermişti¹¹.

842(1438) yılı başlarında 10 deve yükü mal ile Şiraz'dan çıkıp, Herat ve Merv üzerinden Harezm'e geçip, Ürgenç ve Saray şehirlerine kadar uzanıp, burada alış-verişte bulunduktan sonra Horasan'a geçen ve Yezd üzerinden 844(1440) yılı başında 725 gün sonra Şiraz'a dönen tüccar Şemseddin Muhammed'in de Şiraz'da Mirza Abdullah'ın hazinesinden bir miktar kredi almış olduğu anlaşılıyor.

O, temin ettiği 30.000 dinar ile işe girişip, 21.857 dinar harçarak 2003 aded irili-ufaklı inci, amber, Java ve Kamboçya malı öd ağacı, ak ve kızıl sandal ağacı, karabiber, zencefil, Hindistan cevizi, karanfil tanesi, abanoz ağacı, çivit boyası satın almıştı. Saray şehrine kadar yolda develer için ödenen kira, bac ve tamga olarak 2395 dinar ödenince, yekün 25,253 dinarı bulmuştu. Artan para ise kervanda bulunan kimselerin günlük ihtiyaçları için harcanmış olmalıdır. Yolda, Herat ve Ürgenç'te malların bir kısmı elden çıkarılmış olmakla birlikte, esas alış-veriş Saray'da yapılmıştı. Şemseddin Muhammed, Saray'da Çin mamulâtı olan ibrişim, kemha, atlas, ormek denilen yarı ipekli kumaşlar ile Rus keteni ve yünlü kumaşlar alarak 45,900 dinar ödemişti. Bunların bir kısmını dönüşünde Herat'ta elden çıkarıp, bazı şeyler alarak Yezd'e gelen tüccar, burada da Herat'taki gibi alış-verişte bulunmuş ve nihayet elde artan malları Şiraz'da sattığı zaman, bütün masrafları hariç 158.969 dinar eline geçmişti. Bunun 30.000 dinarını aldığı borç karşılığı olarak ödediğinde, elinde 128.969 dinar kalıyordu ki, bu ana sermayenin hemen hemen beş misline yakındı. Sermayeye katılan tüccarlara ve

¹¹ *Habîbü's-Siyer*, yay. Celâleddin-i Humayî, Tahran 1333 h.ş., IV, 37; Barthold, *Uluğ Bey ve Zamanı*, İstanbul 1930, 108.

Mirza Abdullah'ın hazinesi hissesine düşen kâr kararlaştırıldığı üzere bölündükten sonra, tâcirin kendisine de 38.969 dinar kalmıştı¹².

Başşehir olması dolayısı ile Herat bütün imparatorluğun gelirlerinin toplandığı yerd. Herat'ın bugün olduğu gibi, o devirde de derileri meşhurdu¹³. Şehir ayrıca köle ticaretinin merkezi olarak tanınıyordu. Türkistan ve Kandahar yolu ile Hindistan'dan buraya her yıl 20.000 köle getirilir ve bunlar ucuzluğu olmadan, gerçek kıymetini her zaman bulurdu¹⁴. Herat'ın yakacak odunu ile inşaatlarda kullanılan kereste Badgis'den¹⁵, halkın ekserisinin giyeceği ise Kuhistan¹⁶ ve Merv'den¹⁷ geliyordu. Cam'ın yünlü dokumaları o kadar tanınmış idi ki, burada dokunan kepenekler 200-300 dinara alıcı buluyor ve her tarafa gönderiliyordu¹⁸. Semerkand'ın ise kırmızı kadifeleri meşhurdu¹⁹.

Güney İran'daki Yezd şehrinde ise bol miktarda şeker üretildiğinden imalâthaneler bulunuyor²⁰, ülkenin en iyi dokumaları buradan her tarafa gönderiliyordu. Yezd'in bilhassa seten ve muslin kumaşları aranıyordu²¹. Şahrüh tarafından Kâbe'ye gönderilecek olan örtü bile burada dokunmuştu²². Şehrin dokumacılarının başı ve ibrişim ile ilgili işleri yürütmekle sorumlu olan Mevlâna Ferec'in dokuma tezgâhları için 1445'de bir atölye inşa ettirdiğini biliyoruz²³.

12 W. Hinz, *Ein Orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert, Die Welt des Orients* (1949), I, metin, 316-324; alm. terc., 327-334.

13 *Aynı eser*, 332.

14 Muinüddin Muhammed Zemçi-i İsfizari, *Ravzatü'l-Cennât fi Evsafı Medîneti Herat*, yay. Muhammed Kâzım İmam, Tahran 1338-1339 h.ş., I, 23 v. dv.

15 *Aynı eser*, I, 133 v. dv.

16 *Aynı eser*, I, 327.

17 *Aynı eser*, I, 173.

18 *Aynı eser*, I, 242; W. Hinz, *Handelsunternehmen*, 332.

19 Babur, *Vekayî, Babur'un Hâtıratı*, Ankara 1943, 30.

20 Meselâ Emir Çakmak 830 yılında tamamlanan bir şeker imalâthanesi inşa ettirdiği gibi (Ahmed b. Hüseyin b. Ali-i Kâtib, *Tarih-i Cedid-i Yezd*, yay. İrec-i Afşar, Tahran 1345 h.ş., 99), şehrin ileri gelenlerinden Hâce Şehabeddin de büyük bir şeker imalâthanesi inşa ettirmişti (*Aynı eser*, 113).

21 W. Hinz, *Handelsunternehmungen*, 332.

22 *Tarih-i Cedid-i Yezd*, 149.

23 *Aynı eser*, 224. Ayrıca Hazar Denizi'nin güney kıyılarında da bol mik-

Yabancı ülkelere giden elçiler ile gönderilen armağanların başında firuze geliyordu²⁴. Hocend civarındaki firuze madenlerinin işletildiğini biliyoruz²⁵. Fakat bugün olduğu gibi, o devirlerde de en iyi firuze taşı Nişabur'da çıkarılıyordu²⁶. Hazar Denizi kıyısında Gilân'da ise elmas bulunuyordu²⁷. Herat yakınındaki Şaklan dağı eteğindeki Kûruh kasabasında demir ve kurşun madenleri işletilmekte olup, Herat'ta kullanılan demir buradan geliyordu²⁸.

En canlı ticaret merkezlerinden biri ise Kabil şehri idi. Çünkü Hind'den gelen kervanlar Kabil ve Belh üzerinden geçiyordu²⁹. Babür'e göre Kabil, Hindistan'ın pazarı olup, Hind'den buraya kumaş, şeker, baharat ve her yıl 15-20.000 kervan geliyordu. Ayrıca Fergana, Türkistan, Semerkand, Buhara, Belh, Hisar ve Bedehşan'dan da kervanlar buraya gelirler ve Horasan, Irak, Rum ve Çin mallarını burada bulabilirdiler³⁰.

Kuzeyde ise aynı rolü Suğnak şehri oynuyordu. XIV. yüzyılda Ak Ordu'nun yükselmesi ile kalkınmaya başlayan şehir, Urus Han ve Toktamış zamanlarında da gelişmesini sürdürdü. 914(1508/9) yılında Şeybanî Muhammed Han ile birlikte sefere katılan Fazlullah b. Ruzbehan, buraya «Bender-i Deşt-i Kıpçak» adını vererek, es-

tarda ibrişim üretiliyor, kara ve deniz yolu ile gelen tüccarlar vasıtası ile bunlar çeşitli yerlere sevkediliyordu (*Ravzatü'l-Cennât*, I, 299, 302).

24 Meselâ 1434 yılında Kahire'ye gelen elçi 1000 tane (Makrizî, IV, 927; İbn Tagrıbirdi, *En-Nücumu'z-Zahire*, yay. W. Popper, VI, 722); 1440 yılında gelen 100 tane (Makrizî, IV, 1208; İbn Tagrıbirdi, VII, 113); 1444 yılında gelenler ise birçok hediyeler arasında firuze taşları da getirmişlerdi (İbn Tagrıbirdi, VII, 137). 1422 yılında Çin'e gönderilen ve aralarında bize gördüklerini anlatan Gıyaseddin-i Nakkaş'ın da bulunduğu elçilik heyeti Uluğ Beg adına Çin imparatoruna ayaklarının dördü de beyaz kara bir at takdim etmişti. O zamanın saraylarında sungur gibi at da makbul bir hediye olarak kabul ediliyordu. Azerbaycan'ın atları oldukça meşhurdu ve bu atların şöhreti Çin sarayına kadar ulaşmış olup, Çin hükümdarı Timurlu elçilerine Kara Yusuf'a elçi göndererek at istemek niyetinde olduğunu, fakat yolların emin olup-olmadığını bilmediğini söylemişti (*Zubdetü't-Tevârih*, 584 a; *Matla'ı Sa'deyn*, 503).

25 Babur, *Vekayî*, 3.

26 *Ravzatü'l-Cennât*, I, 245.

27 Clavijo, ing. terc., 162; türkçe terc., I, 123.

28 *Ravzatü'l-Cennât*, I, 105; *Coğrafya-yi Hafız-i Abrû, Kısmet-i Rub' Horasan : Herat*, yay. Mail-i Herevî, Tahran 1349 h.ş., 31.

29 Babur, *Vekayî*, 139.

30 Gösterilen yerler.

kiden şehrin pazarlarına her gün 500 baş deve getirildiğini ve bunların aynı gün içinde satıldıklarını, ayrıca Deşt-i Kıpçak'ın çeşitli yerlerinden ve Ejderhan'dan Suğnak'a samur ve sincap kürkü ile ipekli kumaşların getirildiğini, Türkistan, Maverâünnehr ve Kaşgar taraflarından gelen tüccarın alış-verişlerini kaydeder³¹.

Ziraat işlerine gelince, Timur zamanında imar faaliyetlerinden olarak bağlar ve binalar inşa edilir, yeni şehirler kurulurken, ziraat da ihmal edilmiş değildi. Şerefeddin Ali-i Yezdi'nin ifadesine göre, Timur'un ülke dahilinde işlenebilecek hiç bir yerin boş kalmasına gönlü razı değildi³². Bu maksatla o, ülkenin birçok yerlerinde kanallar açtırmıştı. Beylekan şehri yeniden kurulmakla yetinilmemiş³³, o bölgede oturanların refahını düşünerek bir kanal açılmasını buyurmuş ve Aras suyundan 10 gez genişlik ve 6 fersah uzunluğunda bir kanal kazdırmıştı³⁴.

1381 yılında Horasan'ın zaptından sonra Timur, buradaki ziraatı canlandırmak için devlet ileri gelenleri ve büyük beglere Murgab suyundan kanallar açtırmalarını buyurmuştu. Bu kanalların adları açtıranların adlarını taşımış olup, Hafız-i Abrû, bunlardan 20 tanesinin adını vermiştir³⁵. Bu işe muhtemelen hanımlar da katılmıştır. Zira kanallardan bir tanesi Kutlug Hatun adını taşımaktadır ki, bu Timur'un 1383'de ölen kızkardeşi Kutlug Terken Aga olacaktır.

Şehirlerin yeniden ihyası ve kanallar açılmasına Mirza Şahrüh zamanında da devam edildi. Timur'un ölümü ve onun ölümünü takip eden ilk yıllarda hâkimiyet sahası Horasan'ı pek aşmayan Herat hâkimi, 1409 yılında Badgis'e yönelerek, bu arada bütün Horasan'ın imarını buyurmuştu. Önce herşey için lâzım olan suyun tekrar akıtılması işine girişilmiş, Murgab ırmağından çıkan Merv suyu üzerindeki seddin onarılmasını buyurarak, Emir Alike Kükeltaş, Emir Musa ve Ali Şekanî bu işler için görevlendirilmişlerdi. Kısa zamanda bir Ortaçağ islâm şehrinde bulunması gereken dinî, ikti-

31 *Mihmannâme-i Buhara*, yay. Menuçehr Sutude, Tahran 1341 h.s., 199-200; *Altın Ordu ve İnhitatı*, 199.

32 *Zafernâme*, yay. Muhammed Abbasi, Tahran 1336 h.s., II, 13.

33 Nizameddin-i Şamî, *Zafernâme*, yay. Felix Tauer, Praha 1937, 289; Ş. Yezdi, *Zafernâme*, II, 385.

34 N. Şamî, 291; Ş. Yezdi, II, 387.

35 *Coğrafya-yi Hafız-i Abrû*, 34.

sadî ve ictimaî bütün binalar inşa edilmiş, 12 fersah kadar uzunluğunda bir kanal açtırılmıştı³⁶. Seddin inşa edilmesi ile 500 evlik bir topluluk yeni sulanan bu arazi üzerinde ziraata başlamış ise de, seddin onarılmış olmasının bölgenin ziraî hayatı üzerinde ne gibi bir değişiklik meydana getirmiş olduğunu bilemiyoruz³⁷. Ancak bu yeni şehir genişlik bakımından Mogol tahribatı öncesindeki Merv'den çok daha küçük idi³⁸. Semerkand civarında Soğd-ı Kelân bölgesini sulamakta olan Mirza Arığı ise mahallî rivayete göre Uluğ Beg tarafından açtırılmıştı³⁹.

Şahruh, 1435 yılında üçüncü ve son defa olarak Kara-koyunlular üzerine sefere çıkıp, Kazvin'e geldiğinde, Türkmenler'in sebebiyet verdiği tahribata bir çare olmak üzere, Âzerbaycan ve Acem Irak'ının imarını buyurmuş, boş kalan toprakların yeniden işlenmesi için çağrıda bulunarak, tarla ve bahçesini işleyen reayadan beş yıl müddetle vergi alınmayacağını ilân ettirmişti⁴⁰.

Arkların açtırılması ve toprakların işlenmesine devletin ileri gelenlerinin de katıldıkları daha önce ifade edilmişti. Şahruh devrinin ileri gelen beglerinden olup, zaman zaman hükümdarın atabegi olmakla övünen Alâaddin Alike Kükeltaş'ın imar faaliyetleri yanında ziraî faaliyetlere de çok fazla ilgi gösterdiği, 1000 yükten fazla tohum ektirdiği, hatta bu gibi faaliyetlerine Mısır'da bile mal-mülk satın alarak devam ettiği kaydedilmektedir. Şahruh bir defasında Mısır'da arazi satın almasının sebebini sorduğunda o «benden sonra, Şahruh'un bir kölesi olup, Mısır'da mal satın alarak bayındır hale getirmişti» demeleri için bunu yaptığını ifade etmişti⁴¹.

Ahmed b. Hüseyin, Yezd ahalisinin mes'ud ve müreffeh bir hayat sürdürdüklerini ve refahın çok yüksek bir seviyeye erişmiş olup,

36 *Zubdetü't-Tevarih*, 451 b; *Matla'-ı Sa'deyn*, 158 v. dv.

37 W. Barthold, *Âbyari der Türkistan*, farsça terc. Kerim Keşaverz, Tahran 1350 h.ş., 84. Ancak İsfizari, Murgab boyunca ve Merv civarında yapılan ziraattan söz ederken pamuk, pirinç ve tahıl ürünlerinden övgü ile söz ederek, Herat halkının yiyecek ve giyeceğinin buranın ürünlerinden sağlandığını, tarladan 1'e 100 mahsul alındığını, kavununun ise pek meşhur olup, bâzı ileri-gelen kimselerin oralardan kavun ısmarladıklarını ifade eder (*Ravzatü'l-Cennât*, I, 172 v. d.v.).

38 W. Barthold, *Âbyari*, A. Yakubovskiy, İA., Merv mad., 776.

39 W. Barthold, *Âbyari*, 159.

40 Makrizî, IV, 955.

41 *Matla'-ı Sa'deyn*, 746 v. dv.

köylünün memurlar ile hiçbir meselesi olmadığını, at ve develer ile tahıl, pamuk ve meyva gibi, ürettikleri mahsulleri çarşılara getirip sattıklarını, ipekli kumaştan elbiseler giydiklerini, pirinç yiyerek semirmiş kuşlar yediklerini, gençlerin içki içip, çalıp oynadıklarını, Şahne ve Ases'den korkuları olmayıp, onlardan çekinmediklerini kaydeder⁴². Ziraî mahsul olarak Semerkand'ın üzüm ve elması⁴³, Buhara'nın erik ve kavunu⁴⁴, Kabil'in sıcak iklim meyvası olarak portakal, turunc ve şeker kamışı⁴⁵, Gazne'nin boya kökü⁴⁶, Herat yakınında Siyâvuşân köyünün üzümü⁴⁷, Badgis'in fıstığı⁴⁸, Şiburgan'ın kavunu⁴⁹, Murgab boyunun pirinci⁵⁰, Merv'in tahıl, pamuk ve kavunu⁵¹, Astarâbâd'ın portakal, limon ve turuncu⁵² ile Ferah havalisinin tahılı⁵³, Yezd'in ise şeker kamışı⁵⁴ meşhur idi.

Ancak savaşlarda düşmanı mağlûb edebilmek için her türlü çareye başvurulduğundan, ordunun bir yere gitmesi bazan o bölgenin harab olmasına da sebep oluyordu. Şahruh, 1408 yılında Sistan Şahları üzerine giderek, bâzı şehirleri ele geçirdikten sonra, Zereh şehrine geldiğinde, çok eskidenberi buraları sulamakta olan meşhur üç tane seddin tahribini buyurmuş, bu ise bölgenin perişan olmasına sebep olmuştu⁵⁵. İsfizarî, 899 (1493/4) yılında eserini yazarken buraları halâ harab bir halde idi. Halbuki aynı müellif, buraların eskiden bayındır bir halde olup, sulanan arazide o bölgenin ölçülerine göre 60'a 60 gezlik bir ceriblik arazinin 1000 Kepeki dinarı kıymetinde olduğunu söylemektedir⁵⁶.

42 *Tarih-i Cedid-i Yezd*, 198.

43 Babur, *Vekayi*, 47.

44 *Aynı eser*, 51.

45 *Aynı eser*, 140.

46 *Aynı eser*, 149.

47 *Ravzatü'l-cennât*, I, 83.

48 *Aynı eser*, I, 134. Buranın ovası da bereketli olup 1'e 100 mahsul veriyordu (*Aynı eser*, I, 135).

49 *Aynı eser*, I, 170-171. Buranın bilhassa kurutulmuş kavunu meşhurdu.

50 Bk. not 37.

51 *Aynı eser*, I, 173.

52 *Aynı eser*, I, 302.

53 *Aynı eser*, I, 336.

54 Bk. Not 20.

55 *Matla'ı Sa'deyn*, 127; B. Finster, «Sistan zur Zeit timuridischer Herrschaft», *AMINF* (1976), IX, 212.

56 *Ravzatü'l-Cennât*, I, 329.

Gerek bir din müceddidi ve veli olarak gösterilen Şahrüh, gerekse mirzalar ve ileri gelen beglerden söz edilirken, onların adâleti ve halka karşı iyi davranışlarından sık sık bahsedilir. Halbuki bunların her zaman için geçerli olmadığını ifadeye delil teşkil edecek kayıtlar da vardır. Hükümdara iyi öğütler vermek gayesi ile kaleme alınan Zekeriya b. Muhammed'in eserinde tahsildarların reâyaya tuzlu su veya nişadır içirmek, vücutlarını dağlamak, boğmak üzere suya atmak gibi işkencelerinden söz edilmektedir⁵⁷. Tahsildarların bazan da geçmiş yılların vergisini tekrar topladıkları yine aynı müellif tarafından kaydedilmektedir⁵⁸.

Devrin ileri gelen kimselerinden olduğu halde, Tezkire sahibi Devletşah bile, karşılaştığı olaylar üzerine kendini zaman zaman şikâyet etmekten alakoyamaz ve eserinde halkın durumu ile ilgili bazı şiirleri nakleder. 1449 yılında 80 yaşını aşkın olarak ölen şair Baba Sevdâî bir şiirinde, Âbıverd şehrini bir değirmene benzeterek «çarkı ve oluğunun gam, keder olup, darugası köpek, kadısı eşek, hâkimi deve, tahsildarı öküzdür. Köylünün bunlardan nasibi ise dayak yemek ve vergi ödemektir» demektedir⁵⁹. Yine Devletşah'ın naklettiği, Şahrüh devri şairlerinden ve Maliye Divanı'nda tahsildarlık işleri ile de uğraşan Hâce Mansur'un bir şiirinde devrin kadılarında biri «yetimlerin başında onların kanını emen bir bit»e benzetiliyor⁶⁰.

Devletşah, hernekadar Mirza Uluğ Beg'in 4 eşek yükü mahsul çıkaran bir ceriblik yerden 2/3 dirhem bakır veya 1/6 dirhem gümüş vergi alındığını ifade ile⁶¹, arazi vergisinin en düşük seviyeye indirildiğini ve bunun köylünün refahını arttırdığını söylüyor ise de, hakkında kaynaklarda nakledilen bazı olaylara bakarak o da seriatın temsilcilerinin nazarında âdil bir hükümdar değildi⁶².

57 Celâleddin Zekeriya b. Muhammed el-Kainî, *Nasaih-i Şahrühî*, Nationalbibliothek zu Wien, nr. A.F. 112 (163), 139 a.

58 Aynı eser, 318 a.

59 Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, yay. E. Browne, Leiden-London 1901, 422; türkçe terc. Necati Lugal, Ankara 1967, II, 127.

60 *Tezkire*, 455; türkçe terc. II, 171.

61 *Tezkire*, 362; türkçe terc. II, 42; *Uluğ Bey Ve Zamani*, 108.

62 Misaller için bk. *Uluğ Bey ve Zamani*, 106 v. dv.